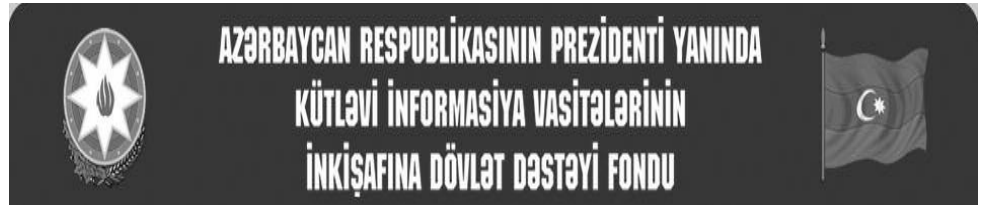

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

№ 201 (1809) 1 noyabr 2018-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA DÖVLƏT
DƏSTƏYİ FONDUNUN MALİYYƏ YARDIMI İLƏ

(əvvəli ötən sayımızda)

...Ən qədim zamanlardan bu iki kəndin... adamları birbirlərini "xala oğlu" deyib çağırılmışlar. ... Sarıbaşlı qadınlar İlisudan, İlisulu qadınlar isə Sarıbaşdan od və ya sac götürmək üçün corab toxuyatoyuya gedib gəlmişlər. "Ülüs", "Ülüs" qədim türk dilində "ayrılmış mülk" (yəqin ki, həm də "ulus" - V.As.) deməkdir. Kənd adamları indi də ora "İlisu" yox, "Ülüs" (Bax.səh.33,57.) deyirlər". (Sarıbaşın və İlisuyun eyni bir toxumdan göyərdiyini sübut etmək üçün bundan etibarlı dəlil tapmaq mümkün deyildir.-V.As.) "Sarvagel"

habbi Ləqi eləmişəm. Sözü varsa, gəl, habbi ləqiye dil.s.359.), Qax rayonunun Sarıbaş, İlisu, Ağçay, Qaşqaçay, Arımdlı, Əmircan, Əmbərçay, Zərnə, Ləkit, Zaqatala rayonunun Əzgilili və Cımcımax, Dağıstanın Aşağı Katrux, Yuxarı Katrux, Miskincə kəndlərində "Ləqi" qrupuna mənsub olan adamların yaşaması, ləqilərin Axtı şəhərində də binayi-qədimdən mövcudluğu, tarixi mənbələrdə Qafqaz Albaniyasının "26 müxtəlif dildə danışan tayfa birlikləri içərisində çox qüvvətli olan ləqilərin (ləqilərin, liqilərin) də yaşamasının (Bax.səh.79.) qeyd olunması, həm mənşəyi, həm də dili-ağzı türklüyünə şəhadət verən ləqi-

tərcümə edən: T.İ.Ter-Qriqoryan.

Ön söz müəllifi və nəşrə hazırlayan: Z.M.Bünyadov. Bakı, "İşıq"-1992.səh.23.) adlandırılır. Məhz elə bu fəsildə "xəzərlər" (ləzgilər) (Bax. Yesai Həsən Cəlalyan. (Göst.əsəri.səh.29.), "xonlar" (ləzgilər) (Bax. Yesai Həsən Cəlalyan. Göst.əsəri.səh.30.) formantlarından istifadə edilir. Yəqin ki, Əli Sultanın dəstələrinin etnik rəngarəngliyi hunların-ləqilərin üstünlüyü ilə müşayiət olunduğundan Y.H.Cəlalyanın gözüne bütün etnoslar hunlar kimi görünür. Bu məqama xüsusi diqqət yetirən müəllif (Bax.səh.22.) Sarıbaşdan Dağıstana keçən Ağbulaq keçidi-

Qusur**, ona "Ləqi" deməy olarmı?
Dadaş dayı onu yada salarmı?
Qoy o desin Sumaqağa hardadır?

Miqirçiyə Quzaytala hardadır?
Muşun harda, Qada-bala*** hardadır?
Bu suala onda cavab olarmı?
Bilməyə "Ləqi" deməy olarmı?

(Məx*- şəl, yəni bir neçə odunluq ağacı birləşdirib dağ aşağı çəkmə. Qusur*-yaşlı adama deyilən ayama. Qada-bala***- ağacdən hazırlanan taxta qab. Bax.səh. 361-363.)

Çox ciddi axtarışlar tələb edən bu şərfəli işin öhdəsindən fədakarlıqla gələn müəllif təkcə tarixi faktlarla kifayətlənməmiş, deyimlər və dialektizmlərdən əyani misallar gətirməklə Sarı-

[Əlbəttə ki, dillərin qarşılıqlı zənginləşməsi təbii prosesdir.

Sarıbaş deyilişinə xas olan "Honnan"("ondan"), "habini" ("bunu"), "qıu`a"("qıts?a"- "qılça") kimi formantların (Bax.səh.359) Şəki və Naxçıvan dialektlərində də işləkliyi türk mənşəli xalqların ləhcələrinin eyni leksik qatdan qidalandığını sübut edir.-V.As.]

Sarıbaş ləhcəsində işlənən "qaşqala-itburnu", "göləs-əvəlik", "kursana-fırırta", "yumalamaq-diyirlətmək", "zinzilə-dağ sürüşməsi", "çöp salma- püşk atma", "erkək daş-qara və boz qumdaşı", "dolama-dolay, sarma", "törə-adət", "simsar-qohum", "ağdam- ağ keçədən hazırlanmış kəndarası yığnaq

"Sarıbaş və Sarıbaşlılar" ətrafında düşüncələr

sözünə gəldikdə isə müəllif onun qədim türk dilində "sarvaq", "sarvaginta" şəklində olub "saray", "qala", "kaşanə" (Bax.səh.57.), "İmarət", "El" in isə indiki halda da "el", "ölkə", "diyar" ("El" sözünün həm də "nəsil", "qohum-əqrəbə" bildirməsini də bura əlavə edirəm.

Məsələn, informativ şəkildə "O, elli-günlü adamdır", qarğış şəklində isə "Elin-günün üzül-sün" formantlarını xatırlayaq.-V.As.) mənəsində işlədiyini, Sarvagelin "Qalalı el" (Bax.s.356.) demək olduğunu göstərir, qonşu Dağıstan əhlinin "Sarıbaşı "Sarvagel", Sarıbaşlıları isə "Sarvagelli" adlandırmasını (Bax.səh.57-58.) xüsusi qeyd edir. (Haykların bizə rast gəldikdə verdikləri "hayes, türkes?" sualındakı, Dağıstan əhlinin "Sarvagel" və ya "Sarvagelli" çağırışındakı dəqiqliyin genetik olaraq yaddaş kodlarından gəldiyini qəbul etmək lazımdır.-V.As.).

Tarixdə ləqilə haqqında olan ilk məlumatın əvvəlcə Strabon (b.e.ə.63-b.e.23), daha sonra Plutarx (b.e.45-127.) tərəfindən verildiyini xüsusi vurğulayan müəllif XIX və XX əsr tarixçilərinin qərəzli və müthərik mövqelərindən irəli gələn dolaşmaq və qarışıq mühakimələrini haqlı olaraq qəbul etmir, onların düzgün elmi nəticəyə gələ bilməmələrini faktik artefaktları nəzərdən qaçırmalarında (Bax.səh.360.) görür. Sarıbaşlıların indi də özünü "ləqi" (Bax.səh.79.) adlandırması (Senin də gücü mağa çatıy.Bir baxaydın necə də oynaxıydı...Kim elipdi habını?-Bele

lərin tarixən "İlisu sultanlığı" kimi sayılan bir dövlət yaratması (Bax.səh.361-362.) müəllif tərəfindən fakt və arqumentlərlə sübuta yetirilir. Müəllifin bəzi hallarda bu siyahıya etnotoponim kimi Qaxdan Tovlatalanı, Şəkiddən isə Daşüzü (Bax.səh.59.), Gürcüstandan Ləgidağı (Laqodexini) əlavə etməsi, Qas, Kas kimi etnonimlərin ləqilərlə bağlılığını təsdiqləməsi (Bax.səh.361.) təqdirə layiqdir. (Ağdaşın "Ləki", Cəlilabadın "Ləkin" kəndlərinin də mənşə cəhətdən "ləqi"lərlə bağlılığını nəzərə alsaq, "ləqi" coğrafiyasının güman edildiyindən də geniş olduğunu təsdiq etmiş olarq.-V.As.).

Müəllifin "Ləqi" tayfaları haqqında verdiyi məlumatlar etnoqrafik cəhətdən son dərəcə maraqlı, etnogenetik dəqiqləşdirilmələr baxımından isə son dərəcə etibarlıdır.

Y.H.Cəlalyan "Alban ölkəsinin qısa tarixi" əsərinin V fəslini "Xonlar tayfasının bütün Ağvan ölkəsində törətdikləri haqqında" adı ilə təqdim edir. O, Osmanlı sultanı III Sultan Əhməd (1709-1730) zamanında Səfəvilərə qarşı 1712-ci ildən başlayan üsyanlara müvəffəqiyyətlə başçılıq etdiyinə görə Şəki və ona əlavə edilən Zaxur bəylərbəyisi təyin edilən (A.Bakıxanov.Gülüstanı-İrəm.səh.126. Bakı, 1962.; Alkadari.Asari-Daqəstan.Maxačkala, 1929, str.56.), və 1721-1722-ci illərdə Qarabağa hücum edən İlisu sultanı Əli Sultanın dəstələrini isə hunlar (Bax. Yesai Həsən Cəlalyan. Alban ölkəsinin qısa tarixi. 1702-1722. Qədim erməni dilindən

Abdulkərim Rəsul oğlu Əliyev

nin "Hun bol", Gönəxay keçidinin isə "Hun beli" adlandığını (Bax.səh.23.) qeyd edir. (Şəxsən mənə görə, "Hun bol" və "Hun beli" sözləri eyni semantikaya malikdir, sadəcə olaraq "bol" sözü "bel"sözünün fonetik variantıdır.-V.As.) Prof.Rəsul Tahirzadə bu bölgədə "türk dilinin xüsusi şivəsində danışan, keçmişlərdə də, indi də özlərini "Ləqi" adlandıran 14 kənddə tədqiqat apardığını" (Bax.səh.58.) və "Ləqihəngi" ("Sarıbaşı") kimi qara zurnada ifa edilən şaqraq bir oyun havasının, "ləqinaxışı", "Ləqidağarı", "Ləqibaşmağı", "Ləqiçomağı", "Ləqixəngəli" kimi terminlərin (Bax.səh.361.) türkün kimliyinə əyani sübut olduğunu, türkün mətbəxdən tutmuş hərbi meydanına qədər dünya mədəniyyətinə nələri verdiyini göstərir. Şövkət Əfəndiyevin 1960-ci illərdə yazdığı və bu kitabada daxil edilən "Ləqinamə" şeiri (Bax.səh. 361-362.) isə türk ruhunun poetikasından xəbər verir:

Bir adam ki, "Şovxun" nədi bilməyə,
Məx* sürüyüb, alın tərini silməyə,
Yasda ağlamaya, toyda gülməyə,

baş ləhcəsi və şivəsinin leksik-morfoloji və sintaktik özəllikləri fonunda arxaikliyini və müasirliyini sinkretik şəkildə günümüzə qədər qoruyub saxlayan türk təfəkkür tərzini formulalarından birini bir çox görüntüləri ilə qələmə almışdır. Dilimizin dialektoloji xüsusiyyətləri haqqında çox maraqlı məlumatlar verən bu nümunələrin gələcəkdə daha da dərinlən araşdırılması son dərəcə zəruridir. Sarıbaş ləhcəsində "imiş" köməkçi felinin nəqli keçmiş zamanda "qoparılmışlar" - yəni, "qoparmış imişlər" (Bax.səh.346.)... "düşmüş"- yəni, "düşmüş imiş" (Bax.səh.353.) şəklində işlənməsi, "Baldırğanın çay", "Qış hövrünün dərə", "Qarax oğlunun düz" (Bax.səh.11-12.) (Yeri gəlmişkən bizim Kiş kəndində də "Qarax daş" deyilən yer vardır.-V.As.), "Qırx açarın cam" (Bax.səh.262.), "Dolanmanın dik" (Bax.səh.359.) və s. bu kimi söz birləşmələrində mənsubiyyət kateqoriyasının təkcə ziyəlik hal şəkliçisi şəklində təzhür etməsi diqqəti cəlb edir. Hələ 1980-1990-cı illərdə məşhur geoloq Həsən Çələbi ilə "Sarıbaş ləhcəsində olub, Azərbaycan orfoqrafik lüğətində və Dağıstan əhalisinin dillərində olmayan 360-a yaxın söz toplayan və onların nəşrinə hələlik müvəffəq olmayan" prof.R.Tahirzadə akad.M. Şirəliyevin "Zaqatala-Qax dialektoloji ekspediyasının ilk yekunları" haqqındakı 1945-ci il tarixli məruzəsindən "... bu ləhcə qədim albanlarla qıpçaq türklərinin dillərinin qarışığından formalaşmışdır" fikrinə (Bax.səh.358-359.) - tezisinə istinad etməyi unutmamışdır.

yeri" (Təkcə elə bu faktın əsasında "Ağdam", "Ağdaş", "Ağbulaq" və s. kimi toponimləri izah etmək mümkündür.-V.As.), "bəymətləb-seçkidə son qərarı verən şəxs", "səticə-nəticə", "cıqqılı-azacıq", "sicimçəti", "arxana-pendirin suyu", "çal-kənarları sıldırım, lakin üstü düzengah olan otluq", "ətənə-buzovla birlikdə düşən son", "can-iblisin övladı" (Elə buradaca qeyd edim ki, bizim tərəflərdə işlədilən "cana" sözü məhz bu semantikanı ifadə edir: məsələn "onu qırağa eliyin, cana şeydir" və s. -V.As.), "öpgə- kəsilməş qoyunun ağ ciyərindən bir tikə", "cık-oxlov", "kakut-kəkotu", Hövüc-qoz, ceviz", "cicimay-cır alma", "işdan-şalvar", "diləmə-nişanlama", "şax-xonça" (yəni bizim tərəflərdə edilən "Şaxın qara bəzənsin!" qarğışına diqqəti cəlb etmək istəyirəm.-V.As.), "boyun almaq-gəlin tərəfin yolu kəsib xərac alması", "həkiyə-hekayə", "lecan-iy", "oğat-ovqat", "ədqun-fərsizliyə, qeyrət-sizliyə. əfəlliyyə işarə ilə müəyyən şəraitdə kiməsə qoyulan ləqəb", "nara-hara-nərə-nərə", "qələ-ingiloy", "tələmk-itələmək", "tökmərək-tösmərək", "ərdöv-dev adam", "sital-tərs adam, (bu söz bizim Kiş kəndində də eyni mənada işlənir)" və bu qəbildən olan yüzlərlə sözün türk mənşəli olduğu göz qabağındadır.

(ardı gələn sayımızda)

Vaqif Aslan
AYB Şəki bölməsinin sədri
Azərbaycan Müəllimlər
İnstitutu Şəki filialının
baş müəllimi.

